

Ламонова О.В.

кандидат мистецтвознавства, н. с. відділу образотворчого мистецтва Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України

МИСТЕЦТВО КНИЖКОВОГО ОФОРМЛЕННЯ: ТВОРЧІСТЬ ВОЛОДИМИРА ЮРЧИШИНА

Анотація. У статті розглядається творчість Володимира Юрчишина, відомого українського графіка і майстра книжкового оформлення, в контексті загальних проблем мистецтва книги.

Ключові слова: В. Юрчишин, українська графіка II пол. XX ст., мистецтво книги.

Аннотация. Ламонова О. В. Искусство книжного оформления: творчество владимира Юрчишина. В статье рассматривается творчество Владимира Юрчишина, известного украинского графика и мастера книжного оформления, в контексте общих проблем искусства книги.

Ключевые слова: В. Юрчишин, украинская графика II пол. XX в., искусство книги.

Annotation. Lamonova Oksana. Book design and Volodymyr Urchyshyn's creation. Volodymyr Urchyshyn (1935-2010) is outstanding Ukrainian graphic artist. This editions as example to book design are bien analysed. Fundamental problems of book art are bien analysed too.

Key words: Volodymyr Urchyshyn, Ukrainian book graphic art 1950s-2000s, book design and art.

Постановка проблеми. Володимир Іванович Юрчишин – яскрава постать в українській графіці II пол. XX ст., але найважливіша сфера діяльності цього унікального митця – не книжкова ілюстрація, а саме оформлення книги як гармонійного і цілісного художнього твору. Тому доробок художника не може розглядатися поза контекстом загальних проблем книжкового мистецтва, які стали предметом напруженої дискусії у 1950-1970-х рр. Робота виконана в Інституті мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України. Як ілюстративний матеріал у статті використані видання з бібліотеки Інституту. Приношу також подяку співробітниці Інституту, кандидату мистецтвознавства Сторчай О. В.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

На жаль, єдиною повноцінною мистецтвознавчою публікацією про унікальну творчість Володимира Юрчишина й досі залишається стаття Х. Саноцької¹. Інформація про художника, перш за все біографічна, міститься у численних інформаційних виданнях, в тому числі в Інтернет-виданнях². При написанні статті були використані класичні праці В. Ляхова і Л. Владича про мистецтво книги, а також стаття Я. Гніздовського, присвячена українському шрифту³.

Формування цілей статті. Проаналізувати видання, оформлені Володимиром Юрчишином, в контексті загальних проблем мистецтва книжкового оформлення.

Результати досліджень. Розмова про мистецтво книги досить часто обмежується лише розмовою про книжкову ілюстрацію. Це, безумовно, важлива, але не єдина складова книжкового мистецтва, унікального перш за все своєю синтетичною природою. «...ми звичайно починаємо з аналізу ілюстрацій і лише наприкінці в загальних рисах, побіжно, скоромовкою даємо оцінку роботі майстрів зовнішнього та внутрішнього оформлення книги. На цей раз хочеться відійти від цього неписаного, але такого, що міцно вкорінився і, наш погляд, невірною порядку. Вірніше буде розглядати книгу саме так, як сприймає її читач, – з оправи, з зовнішнього оформлення, а потім уже перейти до ілюстрацій», – писав Л. Владич ще у сер. 1950-х рр. у статті, присвяченій книжковій виставці⁴. Аналогічну

¹ Саноцька Х. Одержимість// Образотворче мистецтво.– 1999.– №3-4.– С. 44-45.

² Енциклопедія українознавства. У 10-х томах/ Гол. ред. Кубійович В.– Париж., Нью-Йорк.: Молоде життя, 1954-1989.– Т. 10.– С. 39-43; Словник художників України/ під ред. М. П. Бажана.– К., 1973.– С. 264; Митці України: Енциклопедичний довідник/ за ред. А. В. Кудрицького.– К., 1992.– С. 670; Мистецтво України: Біографічний довідник/ за ред. А. В. Кудрицького.– К., 1997.– С. 670; Хто є хто в Україні.– К., 2000.– С. 557; Художники України.: Енциклопедичний довідник/ авт.-уп. М. Г. Лабінський.– К., 2006.– С. 623; Шевченківські лауреати. 1962-2001.– К., 2001.– С. 650-651; На межі II-III тисячоліть: Художники Києва.– К., 2009.– С. 509; українська версія Вікіпедії.

³ Ляхов В. Искусство книги.– М., 1978; Владич Л. Мовою графіки.– К., 1967; Гніздовський Я. Декілька думок про наш друкарський шрифт// Образотворче мистецтво.– 1999.– №3-4.– С. 46-47.

⁴ Владич Л. Книжкова графіка Держлітвидату України в 1954 році// Мовою графіки.– К., 1967.– С. 8.; увага саме оформленню книги приділяється й в інших статтях дослідника, як от Його ж. Українська книжкова графіка 1962 року// Там само.– С. 89-101.

Надійшла до редакції 19.12.2012

думку висловлює відомий російський дослідник мистецтва книги В. Ляхов: «... і зараз ще функції художника нерідко обмежуються лише декоруванням книги чи її ілюструванням. Це важливіші завдання, що лежать в області книжкової графіки, безумовно, зберіжуть своє значення і в майбутньому. Але хіба їми може бути вичерпаний увесь зміст книжкового мистецтва? Хіба повинно воно йти геть від таких питань, як розробка нових конструктивних рішень книжкового блоку, як використання нових поліграфічних матеріалів, як пошуки нових форм текстової і образотворчої організації? Звичайно, ні»⁵. Деякі вислови російського дослідника можуть здатися навіть занадто радикальними: «Природа композиції книжкової форми – не образотворча. Композиція просторово-образного ансамблю книги – частіше за все мішана»⁶; далі увага концентрується на книгах взагалі без оформлення, «функціональна структура яких оголена й виразна, а просторова форма найбільш стабільна і довершена»⁷. Втім, В. Ляхов – автор зразкових статей про творчість багатьох художників-ілюстраторів – бажає перш за все застерігти: «...у художників на перший план знов почали виходити декоративно-оформлювальні тенденції, а у мистецтвознавців закріпилася думка, що про всі проблеми книжкового мистецтва можна судити крізь призму мистецтва книжкової графіки»⁸, адже «...не окремі сторони книги (оформлення, ілюстрування), а вся книга в цілому – ось істинний предмет книжкового мистецтва»⁹.

І В. Ляхов, і Л. Владич писали свої статті в епоху реформи російської і української (і взагалі радянської) книжкової графіки (кін. 1950-1960-і рр.), коли розпочалася і була виграна боротьба за книжковий синтез. Саме в цей час почав свою діяльність і Володимир Іванович Юрчишин. Українська графіка згаданого періоду дала чимало талановитих художників-ілюстраторів (Г. Якутович, Г. Гавриленко, С. Адамович, О. Данченко та інші). Але у сфері книжкового оформлення В. Юрчишину належить, ймовірно, перше місце.

Володимир Іванович Юрчишин народився 27 липня 1935 р.¹⁰ у с. Дахнів на Любачівщині (Лемківщина, тепер Польща). У вересні 1945 р. його сім'я була переміщена до Радянської України.

У 1952-1957 рр. майбутній художник навчався в Українському поліграфічному інституті ім. І. Федорова у Львові, де його викладачем був В. Форостецький. Не менш важливу роль у формуванні світогляду й творчого почерку В. Юрчишина зіграли також захоплення творчістю відомого графіка О. Кульчицької¹¹, спілкування зі знавцем давньої гравюри П. Попови-

чем і відомою дослідницею українського мистецтва В. Свенціцькою.

Вже перші видання, оформлені художником, привернули увагу мистецтвознавців і глядачів. Так, про книгу І. Волошина «Прекрасне живе вічно» Л. Владич пише: «Її вдало, зі смаком оформив В. Юрчишин, молодий талановитий художник, який добре знає і тонко відчуває українське народне мистецтво»¹².

Художник співпрацював із видавництвами «Народна думка», «Мистецтво», «Вища школа», «Дніпро», «Музична Україна» та ін., журналом «Образотворче мистецтво». 10 років він працював художнім редактором журналу «Народна творчість та етнографія».

У 1990 р. В. Юрчишин став Заслуженим діячем мистецтв України, в тому ж році отримав Державну премію ім. Т. Г. Шевченка за грандіозну роботу (книжкова графіка, орнаменти, шрифти, функціональний проект видання) – «Літопис руський» (1989).

Помер художник у Києві, 17 серпня 2010 р.

В. Юрчишин оформив величезну кількість книжок – музейних буклетів і виставкових каталогів, подарункових альбомів і публіцистичних праць, наукових робіт і енциклопедій, збірок народних пісень і старовинних літописів. Ось їх далеко не повний список:

1. Два голуба пили воду.- К., 1960.
2. Будинок-музей Т. Г. Шевченка в Києві.- К.: Державне видавництво образотворчого мистецтва і музичної літератури УРСР., 1960.
3. Народні пісні на слова Тараса Шевченка.- К.: Видавництво Академії наук Української РСР., 1961.
4. Українські пісні, видані М. Максимовичем.- К.: Видавництво Академії наук УРСР., 1962.
5. Огні горять (муз. Є. Юцевича на сл. Т. Шевченка).- К., 1962.
6. Тарас Шевченко Повне зібрання творів.- 10 тт.- К.: Видавництво Академії наук УРСР., 1963.
7. «Заповіт» мовами народів світу.- К., 1964.
8. Дорошенко К. Слово про Великого Кобзаря.- К.: Молодь., 1965.
9. Закарпатські пісні та коломийки.- Ужгород.: Карпати., 1965.
10. Свенціцька В. Іван Руткович і становлення реалізму в українському малярстві XVII ст.- К.: Наукова думка., 1966.
11. Ільченко О. «Козацькому роду нема переводу...».- К., 1967. (іл. Данченка О.).
12. Шевченко Т. Г. Кобзар.- 1967. (іл. Караффи-Корбут С.).
13. Історія міст і сіл Української РСР.- 26 тт.- К.: Головна редакція Української Радянської енциклопедії., 1967-1974.
14. Народні пісні Буковини в записках Юрія Федьковича.- К.: Музична Україна., 1968.
15. Білецький П. Український портретний живопис XVII-XVIII ст. Проблеми становлення і розвитку.- К.: Мистецтво., 1968.
16. Драган М. Українська декоративна різьба XVI-XVIII ст.- К.: Наукова думка., 1970.

⁵ Ляхов В. Живая жизнь книги// Искусство книги.- М., 1978.- С. 62.

⁶ Его же. Композиция – средство организации целостности книги// Искусство книги.- М., 1978.- С. 143.

⁷ Там само.

⁸ Его же. О целостности книги в аспекте проблем книжного синтеза// Искусство книги.- М., 1978.- С. 125.

⁹ Там само.- С. 136.

¹⁰ Українська версія Вікіпедії дає також (як варіант) 1934 р.

¹¹ Х. Саноцька називає її також «великим пропагандистом народного мистецтва». (Саноцька Х. Одержимість. – С. 44).

¹² Владич Л. Художнє оформлення книжок для дітей на Україні в 1961-1962 роках// Мовою графіки.- К., 1967.- С. 65.

17. Народні пісні в записках Лесі Українки та з її співу.- К.: Музична Україна., 1971.
18. Запаско Я. Мистецька спадщина Івана Федорова.- Львів.: Видавництво при Львівському Державному університеті., 1974.
19. Українські народні пісні в записках Осипа і Федора Бодяньських.- К.: Наукова думка., 1978.
20. Запаско Я., Ісаєвич Я. Пам'ятники книжкового мистецтва: Каталог стародруків, виданих на Україні.- Львів.: Вища школа., 1981 (Ч. 1. (1574-1700)), 1984 (Ч. 2. (1701-1764)).
21. Веснянки.- К.: Дніпро., 1984. (іл. В. Превальського).
22. Величко Самійло. Літопис.- 2 тт.- К.: Дніпро., 1991.
23. Овсійчук В. Майстри українського бароко: Жовківський культурний осередок.- К.: Наукова думка., 1991¹³.

Роль В. Юрчишина у цих виданнях є різною. Іноді він – автор гравюри для обкладинки або навіть ілюстрацій. Але зазвичай – саме майстер художнього оформлення книги, яке стає гідною й витонченою «оправою» для ілюстрацій інших видатних графіків – Олександра Данченка (Ільченко О. «Козацькому роду нема переводу...»), Софії Караффи-Корбут («Кобзар»), Василя Превальського («Веснянки»).

Усі книги, оформлені В. Юрчишином, характеризуються не лише гармонійністю, але й особливою «мелодійністю» (не випадково серед них так багато саме музичних видань!). Декор зазвичай є дуже стриманим, лаконічним, але одночасно вишуканим. Головне місце в ньому завжди належить українському народному орнаментові.

Не можна сказати, що до В. Юрчишина народний орнамент не використовувався в українській книжковій графіці. Ось, наприклад, опис щедро «орнаментованого» ювілейного видання сер. 1950-х рр.: «Пишна обкладинка з рельєфним кольоровим і золотим тисненням, декоративно вирішений форзац, у який також введено золото, двоколірний орнаментований титульний аркуш, орнаментальні заставки, політипажні лінійки та ініціали»¹⁴. Навіть цей «розкішний» опис створює парадоксальне і дещо кумедне враження. Але й скромніші, демократичніші видання не рятували справи. «Варте всілякої підтримки широке звернення наших художників до українського народного орнаменту, що надає книзі яскраво виявленого національного обличчя... Але надмірна прихильність

деяких художників до орнаменту і використання його в усях випадках, навіть тоді, коли це недоречно, не може не викликати серйозних заперечень... Багато художників, звертаючись до українського орнаменту, обмежуються чомусь барочним орнаментом..., немов ним вичерпується багатство української народної орнаментики. Внаслідок такого спрощеного підходу закрутки барочного орнаменту... мандрують з оправи на оправу, незалежно від змісту книги», – писав Л. Владич¹⁵. І В. Юрчишин максимально відходить від «стрічкових, фризоподібних композицій народних узорів», від «усталених шаблонів, канонів використання орнаменту, який так безкрило, догматично та почасті цілком формально використовували оформлювачі книги 50-х років, що довели фактично до профанації істинно народних джерел, до їх цілковитого несприйняття читачем у книзі»¹⁶. «Митець поставив собі благородну мету – максимально використати у книзі все... безцінне багатство народної культури, яке ми маємо, показати його у всій величчї і красі»¹⁷.

Органічне відчуття українського народного орнаменту, притаманне В. Юрчишину, – результат не лише постійних наукових досліджень і наполегливої творчої праці. «Причетним до народної культури художник був ще з дитинства, бо народився у мальовничому селі на Лемківщині..., де зберігались і процвітали давні мистецькі традиції українського народу». – пише Х. Саноцька¹⁸. І далі: «Довголітнє спостереження народного мистецтва, заглиблення в його історію та філософську суть дало можливість художникові створити ряд оригінальних книг, в яких він виступає вже не тільки як пропагандист готових форм та сюжетів народного мистецтва, але й як самостійний творець мотивів книжкового мистецтва, зокрема орнаментальних. Як треба добре знати народну творчість, її природу і стихію, щоб з такою легкістю творити нові орнаментальні композиції, які мало чим відрізняються від народних своєю щирістю, свіжістю уяви, стилістикою»¹⁹.

Витоки орнаментальних мотивів, що їх використовує В. Юрчишин, є досить різноманітними. Це різьблення по дереву, керамічний розпис, ткацтво і килимарство, народна вишивка і гаптування, писанкарство, іконописання, графічний лубок, ілюмінації давніх книг, сучасне народне і декоративно-ужиткове мистецтво; мистецтво українського бароко. Одночасно майстер завжди вдало запобігає небезпеки, про яку попереджав Л. Владич: «Механічне... перенесення в книгу орнаменту з тканини чи кераміки, без його творчої переробки стосовно до вимог книжкового оформлення, незмінно веде до еkleктики»²⁰.

«Орнаментальній творчості Юрчишина притаманна стрімка динаміка руху, яка узгоджується з композицією книги і ніби нагадує про вічний рух природи... Художник використовує тільки йому прита-

¹³ У довідникових виданнях згадуються ще такі книги: «Пісні з полонини» (1965, 1970), «Коломийки» (1968, 1970), «Народні перлини» (1971, 1976), «Народні пісні у записках братів Остапа та Олександра Бодяньських» (1980), «Повість минулих літ» (1982), Шевченко Т. Г. «Садок вишневий коло хати» (1982), Тархан-Береза З. «Шевченко – поет і художник» (1985), зб. «Три літа Т. Шевченка» (1989-1990), Білокінь С. «Масовий терор як засіб державного управління в СРСР» (1999). Також В. Юрчишин створював естампи («Доля тернистою дорогою» (1978-1995), «Сім'я» (1988-1994), «Втеча з неволі» (1988-1994), серія «Думи» (1974-1979), «Сичі» (2007-2008)) і плакати («1814-1861» (2008), присвячений Т. Г. Шевченку, та ін.).

¹⁴ Владич Л. Книжкова графіка Держлітвідату України в 1954 році// Мовою графіки.- К., 1967.- С. 8.

¹⁵ Там само.- С. 10-11.

¹⁶ Саноцька Х.- С. 45.

¹⁷ Там само.- С. 44.

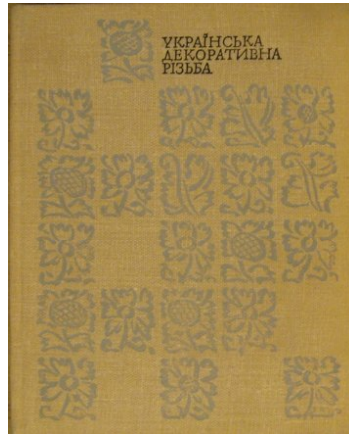
¹⁸ Там само.

¹⁹ Там само.

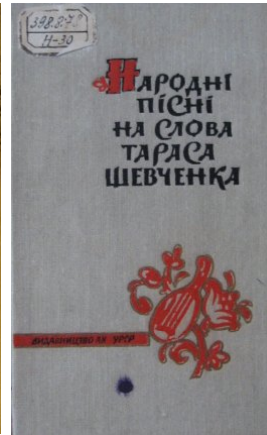
²⁰ Владич Л. Книжкова графіка Держлітвідату України в 1954 році// Мовою графіки.- К., 1967.- С. 12.

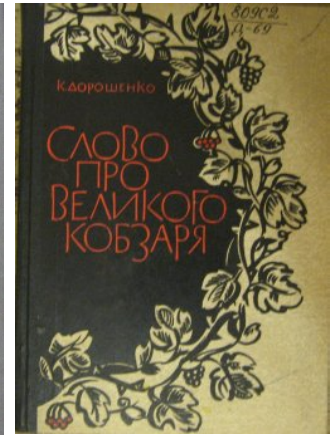
Запаско Я. Мистецька спадщина Івана Федорова.- Львів.: Видавництво при Львівському Державному університеті., 1974. - обкладинка

Драган М. Українська декоративна різьба XVI-XVIII ст.- К.: Наукова думка., 1970. - обкладинка

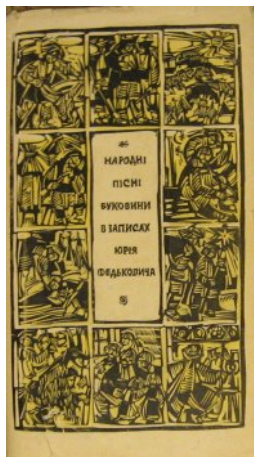
Народні пісні на слова Тараса Шевченка.- К., Видавництво Академії наук Української РСР., 1961. - обкладинка

Дорошенко К. Слово про Великого Кобзаря.- К., Молодь., 1965. - обкладинка

Веснянки.- К., Дніпро., 1984. - обкладинка

Народні пісні Буковини в записах Юрія Федьковича.- К., Музична Україна, 1968. - обкладинка

Українські пісні, видані М. Максимовичем.- К., Видавництво Академії наук УРСР., 1962. - обкладинка

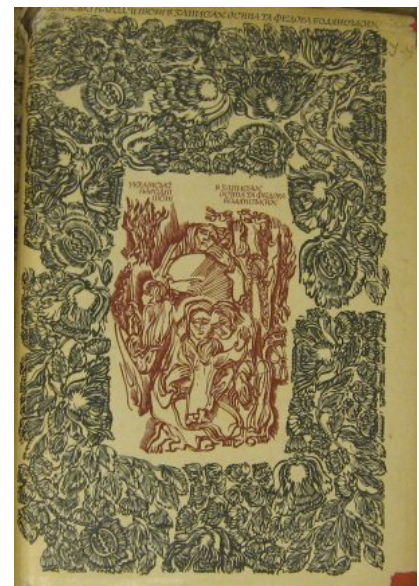
Величко Самійло. Літопис.- 2 тт.- К.: Дніпро., 1991. - обкладинка

Будинок-музей Т. Г. Шевченка в Києві.- К., Державне видавництво образотворчого мистецтва і музичної літератури УРСР, 1960.- обкладинка

Овсійчук В. Майстри українського бароко: Жовківський культурний осередок.- К.: Наукова думка, 1991. - титульна сторінка

Українські народні пісні в записах Осипа і Федора Бодянських.- К.: Наукова думка., 1978. - обкладинка

манне своєрідне трактування композиційних законів орнаментальних мотивів у книзі, які диктують його фантазія та бездоганний артистичний смак... Юрчишин komponує кожний орнамент більш вільно, живописно, відшукуючи нові ритмічні гармонії; на асиметричних принципах будує свої мотиви, не обмежуючи їх у просторі. Його орнаменти легко та невимушено лягають на сторінки білого паперу... Художник уміє наділити свої декоративні орнаменти особливою експресією душевних переживань... Він уміє найпростішому мотивові – розетці, пелюстці, грону, гілці чи листочкові надати філігранної вишуканості, естетичного звучання на тлі білого або кольорового паперу, який художник відчуває і трактує то як площину, то як простір», – захоплено характеризує книжкові орнаменти В. Юрчишина Х. Саноцька, і з нею не можна погодитися²¹.

Видання, оформлені В. Юрчишином, вдало відрізняються також довершеністю шрифтових композицій. Адже Л. Владич не випадково писав: «На цілому ряді обкладинок, виконаних різними художниками, бачимо однаковий, стандартний шрифт. А поруч – еkleктика, кустарщина, яку навіть не можна вважати за художню творчість. Художня редакція, цілком очевидно, не приділяє потрібної уваги такій важливій ділянці оформлення книги, як писані шрифти»²². Доцільно також згадати сповнені тривоги роздуми графіка і прекрасного шрифтовика Я. Гніздовського: «На Заході... творилися щораз нові друкарські шрифти, які часто з успіхом намагалися вдержати захитану винаходом механічного друкарства естетичну рівновагу нової книги. Технічні вдосконалення механізація в друкарстві йшли і не йдуть в парі з естетичними вимогами... Протягом довгих сторіч найкращими і мистецькі найбільш завершеними залишилися рукописні книги, а зараз після них йдуть ті, що вийшли з перших, в сьогоденнішому розуміння примітивних, друкарських верстатів. Це ціна, яку нам доводиться платити за поступ... Наше... намагання оживити друкарську азбуку родилися радше з ностальгії і звичайно кінчалися на історичній орнаментальності. Такий стан свідчить про якісь глибоко закорінені протиріччя нашого письма і нашого друкарського шрифту, то не можуть не викликати найрізноманітніших запитань, включно з найосновнішим: чи переміна форм кириличного письма на форми латинської антикви була доцільна й історично виправдана; чи ця реформа, що перервала одну традицію і, як досвід показав, не зуміла її цілковито зв'язати з другою і цей зв'язок вповні закріпити, – не була помилкою?»²³. І трохи далі: «...в нас не присвячували друкарському шрифтові забагато уваги і не піддавали аналізу ні стилістичних форм, ні будови окремих букв горожанської азбуки, хоч деякі з тих форм вражають нелогічністю, їх не можна інакше розуміти, як випадкові, розвоєво недоношені і з погля-

ду будови, і стилістичної чистоти – вони просто помилики, що тягнуться від 1710 р. по сьогодні... Першим конкретним кроком до оживлення нашої букви було б вивчення найбільш завершених латинських друкарських шрифтів, передовсім тих, що витримали пробу часом, і на підставі їхніх конструктивних законів старатися створити ті слов'янські знаки, яких немає у латинській азбуці»²⁴. Глибокі знання і художній смак дозволяли В. Юрчишину долати ці труднощі. Шрифтові композиції оформлених ним видань не поступаються їхнім орнаментальним прикрасам²⁵.

Але, звичайно, книга складається не лише з орнаментів і шрифтів. «Художник-новатор... кожного разу... намагається представити собі індивідуальні особливості «споживання» того чи іншого тексту (довідникового, поетичного, драматургічного, наукового чи навчального) – іншими словами, змоделювати цей процес, а потім, вже знаючи його, шукати конкретну маетріально-образну форму книги, яка дає оптимальні умови для протікання цього процесу – читання», – писав В. Ляхов.²⁶ Що ж до видань, оформлених В. Юрчишином, то в них «орнаментальні прикраси... мистець вдало поєднує з рукописними шрифтами, набірним текстом, зі всією композицією верстки сторінок, чудово відчуваючи місце найменшої декоративної деталі в книжковому організмі»²⁷.

Висновки. Володимир Іванович Юрчишин – один з найвидатніших українських майстрів книжкового оформлення, який бездоганно володів мовою народного орнаменту, культурою шрифту, добре відчував загальні особливості книги. Його доробок заслуговує глибокого і детального вивчення, а досягнення – подальшого практичного розвитку.

Література:

1. Владич Л. Мовою графіки.- К., 1967.
2. Гніздовський Я. Декілька думок про наш друкарський шрифт// Образотворче мистецтво. – 1999.- №3-4.- С. 46-47.
3. Енциклопедія українознавства. У 10-х томах/ Гол. ред. Кубійович В.- Париж, Нью-Йорк.: Молоде життя., 1954-1989.- Т. 10.- С. 39-43.
4. Ляхов В. Искусство книги. – М., 1978.
5. Мистецтво України: Біографічний довідник/ за ред. А. В. Кудрицького. – К., 1997.- С. 670.
6. Митці України: Енциклопедичний довідник/ за ред. А. В. Кудрицького.- К., 1992.- С. 670.
7. На межі II-III тисячоліть: Художники Києва. – К., 2009.- С. 509.
8. Саноцька Х. Одержимість// Образотворче мистецтво. – 1999.- №3-4.- С. 44-45.
9. Словник художників України/ під ред. М. П. Бажана. – К., 1973.- С. 264.
10. Хто є хто в Україні.- К., 2000.- С. 557.
11. Художники України.: Енциклопедичний довідник/ авт.-уп. М. Г. Лабінський. – К., 2006.- С. 623.
12. Шевченківські лауреати. 1962-2001.- К., 2001.- С. 650-651.

²¹ Саноцька Х.- С. 45.

²² Владич Л. Книжкова графіка Державного видавництва дитячої літератури УРСР у 1957 році// Мовою графіки.- К., 1967.- С. 41.

²³ Гніздовський Я. Декілька думок про наш друкарський шрифт// Образотворче мистецтво.- 1999.- №3-4.- С. 46.

²⁴ Там само.- С. 47.

²⁵ Українська версія Вікіпедії називає В. Юрчишина одним з розробників сучасного українського шрифту.

²⁶ Ляхов В. Живая жизнь книги// Искусство книги.- М., 1978.- С. 62-63.

²⁷ Саноцька Х.- С. 44.